

ग्रामपंचायत स्तरावर पाणी गुणवत्ता
तपासणीकरिता जैविक FTK - H₂S vials
चा वापर, खरेदी व वितरणाबाबतची
कार्यपद्धती निश्चित करणेबाबत..

महाराष्ट्र शासन

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: डब्ल्युक्युएम-२०१९/प्र.क्र.८५/पापु-१२

गोकुळदास तेजपाल रुग्णालय इमारत संकुल, ७ वा मजला, लोकमान्य टिळक मार्ग, मंत्रालय,
मुंबई-४००००९

दिनांक : ०२ फेब्रुवारी, २०२२

वाचा :

- १) केंद्र शासनाच्या जल जीवन मिशन कार्यक्रम मार्गदर्शक सुचना , दि. २५ डिसेंबर, २०१९
- २) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, शासन निर्णय क्रमांक : डब्ल्युक्युएम-२०१९ /प्र.क्र.८५ / पापु-१२, दिनांक : १२ जुलै, २०२१
- ३) राज्य पाणी व स्वच्छता मिशन यांचे पत्र क्र.जजमि/रा.पा.स्व.मि./ पागुशा ०७१९/प्र. क्र. १०/२०२०, दि. ०१/११/२०२१
- ४) अप्पर सचिव तथा मिशन संचालक, राष्ट्रीय जल जीवन मिशन, जलशक्ती मंत्रालय, भारत सरकार यांचे अ. शा. पत्र क्र. DO No. WQ-11021/1/2020-WQ-DDWS Part (1) दि. ३०/१२/२०२१

प्रस्तावना :

केंद्र सरकारच्या जल जीवन मिशन या महत्वाकांक्षी प्रकल्पांतर्गत पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमांमध्ये ग्रामीण भागातील जनतेला विहित निकषानुसार शुद्ध व सुरक्षित पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देणे हे शासनाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. यासाठी पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण उपक्रमांतर्गत राज्यातील सर्व पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांची तपासणी व सर्वेक्षण करणे, त्याकरीता पाणी गुणवत्ता तपासणी प्रयोगशाळा स्थापन करणे, प्रयोगशाळांचे बळकटीकरण करणे, प्रयोगशाळांचे राष्ट्रीय अधिस्वीकृतीकरण करणे, ग्रामपंचायत स्तरावर पाणी गुणवत्तेबाबत जनजागृती व शैक्षणिक कार्यक्रम आयोजित करणे, स्वच्छता सर्वेक्षणाच्या उपक्रमात लोकांचा सहभाग वाढविणे, समुदायाला क्षेत्रीय तपासणी संचांच्या (FTK) माध्यमातून पाण्याच्या गुणवत्तेची चाचणी घेण्यासाठी सक्षम करणे, विशेषतः स्थानिक समुदायातील महिलांना त्याकरीता प्रशिक्षित करणे या बाबींचा समावेश आहे.

ग्रामपातळीवर स्वच्छ व शुद्ध पाण्याचा पुरवठा सुनिश्चित करण्याकरीता पाणी गुणवत्तेबाबत जनजागृती करणे व समुदायाला विशेषतः स्थानिक महिलांना ग्रामपंचायतीमधील पाण्याच्या

स्रोतांमधील पाण्याच्या गुणवत्तेची क्षेत्रीय तपासणी साधनाच्या (FTK) माध्यमातून चाचणी घेण्यासाठी सक्षम बनविणे, त्याकरीता त्यांना प्रशिक्षित करणे तसेच ग्रामीण भागात साथरोग प्रतिबंध आणि निवारणाच्या दृष्टीकोनातून पाणी नमुन्यांच्या तपासणीवर भर देऊन ग्रामपंचायती अंतर्गत येणा-या पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांची तपासणी करण्याकरिता जैविक FTK- H₂S vials (जैविक क्षेत्रीय तपासणी संच) चा वापर, त्यांची खरेदी व वितरण याबाबतचे धोरण शासनाच्या संदर्भाधीन क्र. २ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित करण्यात आले आहे.

तथापि, जल जीवन मिशन कार्यक्रमांतर्गत पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांची FTK द्वारे गुणवत्ता तपासणीची व्याप्ती वाढविणे व सदर कामात गतीशीलता आणणे आवश्यक आहे. तसेच, केंद्र शासनाच्या संदर्भाधीन क्र. (०४) वर नमुद पत्रान्वये ग्राम पंचायत/ ग्राम पाणी व स्वच्छता समिती / पाणी समिती यांनी पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत (Sources)/ वितरण बिंदुचे पाणी नमुने (Samples at Delivery Points) यांची प्रत्येक महिन्यातून किमान एक वेळा अणुजैविकदृष्ट्या तपासणी करण्यात यावी व सदर तपासण्यांची नोंद WQMIS संकेतस्थळावर घेण्यात यावी अशा सुचना देण्यात आलेल्या आहेत. सबब, या सर्व बाबींच्या अनुषंगाने सदर कार्यक्रम प्रायोगिक तत्वावर न राबविता नोंदणीकृत सर्व पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे/ वितरण बिंदुचे पाणी नमुन्यांचे परिक्षण करणे व त्याकरीता आवश्यकतेनुसार फ़िल्ड टेस्ट किट्स (FTK) खरेदीची कार्यवाही संबंधित जिल्हयामार्फत होणे आवश्यक आहे. त्यानुषंगाने दि. १२/०७/२०२१ रोजीच्या शासन निर्णय अधिक्रमित करून ग्रामपंचायत स्तरावर पाणी गुणवत्ता तपासणीकरिता जैविक FTK - H₂S vials चा वापर, खरेदी व वितरणाबाबत सुधारीत कार्यपद्धती निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:

या शासन निर्णयान्वये विभागाचा संदर्भाधीन क्र. (०२) येथील दि. १२ जुलै, २०२१ चा शासन निर्णय अधिक्रमित करण्यात येत असून ग्रामपंचायत अंतर्गत येणा-या सर्व नोंदणीकृत पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांची / वितरण बिंदुंच्या पाणी नमुन्यांची जैविक FTK- H₂S vials द्वारे तपासणी करिता जैविक FTK-H₂S vials चा वापर, त्यांची खरेदी व वितरणाबाबत पुढीलप्रमाणे कार्यपद्धती ठरविण्यात येत आहे.

१) पाणी गुणवत्ता तपासणीकरिता ग्रामपातळीवर स्थानिक महिलांना सक्षम करणे व तपासणीकरिता जैविक FTK-H₂S vials चा वापर :-

अ) पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमांतर्गत ग्रामपंचायतीमधील पिण्याच्या पाण्याच्या सर्व नोंदणीकृत स्रोतांची / वितरण बिंदुंच्या पाणी नमुन्यांची जैविक FTK- H₂S vials द्वारे पाणी

गुणवत्ता तपासणी करणे व पाणी नमुना पिण्यायोग्य आहे अथवा नाही याची पडताळणी करणे अपेक्षित आहे. याकरिता, जैविक FTK-H₂S vials द्वारे पाणी गुणवत्ता तपासणीकरिता प्रत्येक ग्रामपंचायतीमधील वापरात असणा-या व GIS Asset Mapping या प्रकल्पानुसार नोंदणीकृत (Geofenced) असणा-या सर्व स्रोतांची / वितरण बिंदुची निवड करण्यात यावी.

ब) ग्रामपंचायत व तिच्या उपसमित्या, पाणी वापर गट यांच्या माध्यमातून प्रत्येक ग्रामपंचायती अंतर्गत स्थानिक समुदायातील पाच महिलांची निवड करण्यात यावी. त्यांना भुजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, पुणे यांच्या सहकार्याने फ़िल्ड टेस्ट किट्स (FTK) द्वारे पाणी गुणवत्ता तपासणी करणे तसेच पाणी गुणवत्ता या घटकाच्या दृष्टीने जनजागृती करणे यासाठी संबंधित जिल्हा परिषदेमार्फत प्रशिक्षण देण्यात यावे.

क) निवड करण्यात आलेल्या सर्व नोंदणीकृत पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोताची / वितरण बिंदुच्या पाणी नमुन्यांची गावातील प्रशिक्षित महिला स्वयंसेवकांमार्फत प्रत्येक महिन्यात एकदा जैविक FTK - H₂S vials द्वारे खालील घटकांकरिता पाणी गुणवत्ता तपासणी करण्यात यावी.

अ.क्र.	Parameter	घटक
१.	Bacteriological Fit/ Unfit for consumption	जैविक (जीवाणू) दृष्ट्या पाणी पिण्यास योग्य/ अयोग्य

ड) ग्रामपंचायतीमधील जैविक FTK- H₂S vials द्वारे तपासणी करण्यात आलेल्या नोंदणीकृत पाणी स्रोताचा / वितरण बिंदुचा पाणी गुणवत्ता तपासणी अहवाल नमुना १ मध्ये दिल्या प्रमाणे प्रशिक्षित महिला स्वयंसेवकांनी जलसुरक्षक व ग्रामसेवकाच्या मदतीने तयार करून ग्रामसेवकाच्या सहीने सोबत जोडलेल्या विहित नमुन्यात (नमुना १) संबंधित गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती यांना सादर करावा.

इ) पंचायत समितीने तालुक्यातील सर्व ग्रामपंचायतींचा एकत्रित अहवाल मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांना सादर करावा. जिल्हा परिषद स्तरावर सर्व अहवालांचे एकत्रित संकलन होऊन सदर तपासण्यांची नोंद पाणी गुणवत्ता सल्लागार व जिल्हा पाणी गुणवत्ता निरीक्षक, जिल्हा परिषद यांचेमार्फत त्वरीत केंद्र शासनाच्या संकेतस्थळावर घेण्यात यावी.

ई) जैविक FTK - H₂S vials द्वारे तपासणीदरम्यान पिण्याच्या पाण्याचा नमुना अयोग्य आल्यास समस्या निवारण्याच्या दृष्टीने संबंधित ग्रामपंचायतीमार्फत तात्काळ कार्यवाही करण्यात यावी.

फ़) जैविकदृष्ट्या पिण्यास अयोग्य आढळून आलेल्या स्रोतांतील पाण्याचा नमुना पाणी शुद्धिकरणानंतर पुन्हा तपासण्यात यावा व पुनर्तपासणीनंतरही पाण्याचा नमुना पिण्यास अयोग्य आढळून आल्यास तपासणीसाठी नजीकच्या भुजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेच्या प्रयोगशाळेत पाठविण्यात यावा व त्याच्या निष्कर्षानुसार स्रोत शुद्धिकरणाच्या दृष्टीने ग्रामपंचायतीमार्फत तात्काळ उपाययोजना करण्यात याव्या.

२) पाणी गुणवत्ता तपासणीकरिता आवश्यक जैविक FTK - H₂S vials ची खरेदी :-

संबंधित मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी जिल्ह्यातील पिण्याच्या पाण्याच्या वापरात असणा-या व GIS Asset Mapping या प्रकल्पानुसार नोंदणीकृत (Geofenced) स्रोतांच्या / निवड करण्यात आलेल्या वितरण बिंदुच्या संख्येनुरूप जैविक FTK-H₂S vials ची खरेदी जिल्हास्तरावरून त्यांना असलेल्या विहित वित्तीय प्राधिकारात करावी. तसेच विहित कार्यपद्धतीचा अवलंब करून उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाचा शासन निर्णय दि. २४ ऑगस्ट, २०१७ नुसार केंद्र शासनाने विकसित केलेल्या Government E-market place (GeM) पोर्टलवरून सदरची खरेदी करण्यात यावी.

३) जैविक FTK - H₂S vials चे वितरण :-

खरेदी करण्यात आलेल्या जैविक FTK-H₂S vials संचांचे प्रत्येक जिल्हापरिषदेच्या अंतर्गत येणाऱ्या ग्रामपंचायत क्षेत्रातील नोंदणीकृत (Geofenced) स्रोतांच्या / वितरण बिंदुच्या संख्येच्या प्रमाणात खरेदीनंतर ७ दिवसांच्या आत प्रत्येक ग्रामपंचायतीस वितरण करण्याची जबाबदारी संबंधित उप-मुख्य कार्यकारी अधिकारी (पाणी व स्वच्छता) यांची राहिल.

४) संकेतस्थळावर नोंद :-

प्राप्त जैविक FTK - H₂S vials संचांची संख्या, त्यांचे ग्रामपंचायत स्तरावर वितरण व जैविक H₂S vials संचांद्वारे तपासणी केलेल्या नमुन्यांची माहिती, तसेच प्रशिक्षित महिला स्वयंसेवकांची नावे इत्यादी सर्व नोंदी केंद्र शासनाच्या संकेतस्थळावर विहित नमुन्यांमध्ये घेण्याची जबाबदारी संबंधित जिल्हा परिषदेमधील पाणी गुणवत्ता सल्लागार व जिल्हा पाणी गुणवत्ता निरीक्षक, जिल्हा परिषद यांची राहिल.

५) निधी तरतुद व वितरण :-

ग्रामपंचायत स्तरावरील पाणी नमुने तपासणीसाठी आवश्यक असलेले जैविक FTK-H₂S vials खरेदीसाठी आवश्यक खर्च जल जीवन मिशन अंतर्गत पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमाच्या २% निधीमधून करण्यात यावा. तसेच, प्रशिक्षणासाठी आवश्यक खर्च जल जीवन मिशन अंतर्गत सहाय्यीकृत बाबी घटकासाठीच्या प्राप्त ५% निधीमधून करण्यात यावा.

सदरील प्रयोजनासाठीचा खर्च केंद्र हिस्सा लेखाशीर्ष (२२१५ ९९८९) - मागणी क्र. वाय-२, लेखाशीर्ष २२१५ पाणी पुरवठा व स्वच्छता, १०२ ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम, ०२ जिल्हा परिषदांना योजनांतर्गत अनुदाने, (०२) (३०) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम सहाय्यीकृत बाबी व पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षणासाठी अर्थसहाय (केंद्र हिस्सा) (६० टक्के) यासाठी अनुदाने, ३१ सहाय्यक अनुदाने (वेतनेतर) (२२१५ ९९८९)

आणि राज्य हिस्सा लेखाशीर्ष (२२१५ ९९७१) - मागणी क्र.वाय-२, लेखाशीर्ष २२१५ पाणी पुरवठा व स्वच्छता, १०२ ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम, ०२ जिल्हा परिषदांना योजनांतर्गत अनुदाने, (०२) (२९) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम सहाय्यीकृत बाबी व पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षणासाठी अर्थसहाय (राज्य हिस्सा) (४० टक्के) यासाठी अनुदाने, ३१ सहाय्यक अनुदाने (वेतनेतर) (२२१५ ९९७१) या लेखाशीर्षाखाली जल जीवन मिशन अंतर्गत पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण या घटकासाठी उपलब्ध तरतुदीतून भागविण्यात यावा.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक 202202011706020628 असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

अनुष्का दळवी
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा.राज्यपाल महोदयांचे सचिव, राजभवन, मुंबई

२. मा.मुख्यमंत्री महोदयांचे सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा.मंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. मा.राज्यमंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
५. प्रधान सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
६. प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
७. संचालक, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, पुणे
८. अभियान संचालक, राज्य पाणी व स्वच्छता मिशन, बेलापूर, नवी मुंबई.
९. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
१०. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
११. जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
१२. कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद (सर्व)
१३. जिल्हा कोषागार अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
१४. उपसचिव (कार्या.पापु-१२) यांचे स्वीय सहायक, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१५. अवर सचिव (व्यय-३) वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१६. निवड नस्ती कार्या.पापु-१२

(निवड करण्यात आलेल्या स्रोतांचा व वितरण बिंदुंचा जैविक FTK- H₂S vials द्वारे पाणी गुणवत्ता तपासणी अहवाल खालील नमुन्यात सादर करण्यात यावा.)

नमुना -१									
जैविक FTK - H ₂ S VIALS द्वारे गावातील पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे / वितरण बिंदुंचे पाणी नमुने तपासणी केल्याचा गोषवारा - जैविक तपासणी									
ग्रा.पं.चे नाव		तालुका		जिल्हा		महिना			
अ. क्र.	वाडी/वस्तीचे नाव	स्रोतांचे स्थळ	स्रोताचा प्रकार	स्रोताचा सांकेतांक	स्रोत - हंगामी /बारमाही	पाणी नमुना तपासणी केल्याचा दिनांक	नमुना योग्य / अयोग्य	केलेली कार्यवाही	शेरा
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१									
२									
सही - ग्रामसेवक									